

Lőrinc tanári beiktatásával. Egy év múlva meg is szűnt. Úgyhogy az unitárius fiatalok túlnyomó többsége a Királyi Líceum jogi tanfolyamán szerezte diplomáját. Az önképzés kapcsán a református kezdeményezésekről olvashatunk, de a legkorábbiról, az 1829-ben szervezkedő unitárius Baráti Kör-ről, s annak *Barátság Lánca* című kéziratot gyűjteményéről, majd az 1834-től összeállított *Reményről* és az 1839-től kinyomtatott *Remény-köte-*

ve: ha az egyetem előtörténetéről teljes képet akarunk nyújtani, akkor bővebben fel kell térképezni a protestáns előzményeket is.

Varga Júlia és Szögi László kötete a szakirodalomnak föltétlenül nyereség. Főleg a kolozsvári, s ezzel az összmagyar tanügyi történet egy igen jelentős szegmentumát dolgozták fel. Szeged ezt magáénak tekinti. Reméljük, Kolozsvárt is hivatalosan csatlakoznak ehhez a múlthoz.

Gaal György

Sipos Gábor: *Reformata Transylvanica. Az erdélyi refomátus egyház 16–18. századi történetéhez.* Kolozsvár, 2012, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 358 oldal

A kötet Sipos Gábor egyháztörténeti tanulmányait tartalmazza. Sokan ezt hallván, jól begyakorlott mozdulattal legyintenek: hát, az is tudomány? Érthető, bár nem elfogadható ez a legyintés. Miért érthető? Azért, mert a református egyházban az egyháztörténelem, mint különálló tudomány, látványos jelenségként, nem igazán robbant be a történelemtudomány területére. De talán nem is kellett, hiszen ott van a történettudomány minden félrecsúszott nyakkendőjében, hogy a költő szavaival éljek. Lépten-nyomon belebotlik a történész a legtöbb téma kapcsán, mert valamikor régen nem a francia forradalom szellemében szervezték meg a társadalmi, politikai, sőt még a gazdasági életet sem, tehát az egyház mélyen

belenyúlott a közéletnek ezekbe a szegmenseibe. Érthető, mondom, ez az idegenkedés. Miért? Azért, mert, valljuk be őszintén, Erdélyben nem mindig és nem mindegyik egyháztörténész kényeztette és kényezteti el a történet-szeket szakszerű, minden próbát kiálló, nagyívű, szakállas alkotásokkal. Ezért pedig csak részben lehet az egyháztörténet-kutatást hibáztatni, legalább ekkora felelősség terheli az 1945-től 1989-ig terjedő időszakot is.

Az 1945 után bekövetkezett időszakban ezt a tudományágat szinte zárólag csak a Protestáns Teológiai Intézetben lehetett elsajátítani és művelni, esetleg az egyházhoz szorosan kapcsolódó egyetlen, tegyük hozzá: egyszemélyes intézetben, az egyház

akkori gyűjtőlevéltárában; no meg magánúton, otthon, az íróasztal mellett, vagy a parókia csöndjében, a diófa alatt. A Teológiai Intézetet pedig nem azért találták ki, hogy egyháztörténeteseket képezzenek, tehát szakmaiság tekintetében nem lehet összehasonlítani pl. az egyetemek történelem karával, ahol történész szakembereket képeznek. Az egyháztörténelem a lelkészképzés része volt (és mai is az), tehát az ott folyó oktatás elsősorban a lelkésznevelésre tekintett, ennek pedig csak töredéke az egyháztörténelem (a húsz tantárgyból egy), amely ez esetben nem több, mint rövid, általános összefoglalás, és korántsem külön kar, vagy legalább részletes, alapos és differenciált szakirány. A Teológián tehát azok foglalkoztak az egyháztörténelemmel, sok esetben amolyan hobbi szinten, akiket erőteljesen homlokon csókolt az egyháztörténelem Múzsája, de ez, újra megjegyzem, nem volt külön szakirány, és ma sem az. Ebből érthető, hogy nem mindig találkoztak az itt feltűnt egyháztörténeteszek írásai a történeti szakszerűség követelményeivel, nem beszélve arról, hogy az egyház, teológiai intézetével és tudományosságával együtt, nagyon elszigetelt intézmény volt, az elszigeteltség minden előnyével és hátrányával, így aztán az egyháztörténelem is belterjessé vált. Nem engedték, ezért nem tudott, egy idő után talán már nem is akart kitörni ebből. Egyetlen fóruma, a Református Szemle sem volt alkalmas erre, külö-

nösképpen azért, mert szigorúan cenzúrázták; a hazai egyház történetére néző tanulmány vagy csak ritkán, vagy egyáltalán nem jelenhetett meg benne. A publikálási lehetőség beszűkülése, sőt, szinte teljes megszűnése, demoralizáló volt az egyháztörténetesekre néve is.

Sokat emlegetjük manapság ezt a szintagmát: az íróasztal fiókjának dolgoztunk. Akit hajtott a szakma szerete, az talán elkezdte, de az ember nem azért ír, hogy a fiók olvassa, így aztán az állam szép lassan leszoktatott a rendszeres írásról. Ez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor az 1989 utáni nagytakarításon a szél szabadon kószált az íróasztalok fiókjaiban. Az elszigeteltségnek tehát a belterjesség lett az egyik hátránya, amelynek kíméletlen következménye az elsorvadás. Erre a teológián még külön rátevéődött az 1945 utáni kontraszelektív módszerekkel válogatott tanári gárda és diákság. Emiatt nem mindig a legalkalmasabb tanárok és diákok kerültek be az intézetbe. De, persze, akadnak kivételek is, akiket, itt most, nem sorolok fel, mert Sipos Gábor megemlíti őket a kötet előszavában, és ha én azokat mind eléveszem, akkor már nincs amiért beszerezni a könyvet.

De kanyarodjunk vissza a korábban megfogalmazott tételre, arra ti., hogy érthető a történészek lekezelő viszonyulása az egyháztörténelemhez. Az érintett körülmények között elindult néhány egyháztörténész tehát, az

említett objektív és szubjektív okok miatt, nem áll minden tekintetben a szakmaiság magaslatán, az egyház pedig utált és megvetett volt az állam szemében, ez pedig akarva-akaratlanul átragadt másokra is, tehát ebből érthető az akkori averzió a „hivatalos” történészek részéről, amely, néha úgy érzem, bizonyos mértékig tovább öröklődött. Kivétel persze itt is akad. Erre is utal Sipos Gábor könyve.

Ezek után joggal teszi fel a kérdést a hallgató: na és a kommunizmus után? A válasz az, hogy 1989 után sem változott meg a Protestáns Teológiai Intézet célkitűzése, továbbra is lelkészeket képez, az egyháztörténelem továbbra is egy a számos tantárgy között, és annak ellenére, hogy a publikálási és kutatási lehetőség szinte végtelen, a szabad világ számtalan lehetősége olyan hatalmas súllyal esett és esik a diákok nyakába, hogy ebben a tobzásban teljesen irány-vesztettekké váltak, válnak. Pedig óriási lemaradást kellene behozni az egyháztörténelem terén, és a kiesett fél évszázad hiányát valahogyan pótolni kellene. Ez viszont teljesen lehetetlen. A kommunista időben, kényszerűségből, nem lehetett életbe léptetni egységes, hosszú távra néző egyháztörténeti koncepciót. Ha ilyen ki is alakult, az semmiképpen nem valósulhatott meg, mert akadályt gördítettek eléje. Így aztán a tudományág megmaradt a „mester és tanítványa” szintagma szűkre szabott keretei között. E téren 1989 egyik legfonto-

sabb hozománya az, hogy ki lehetett törni ebből a kényszerű keretből. Lasan világossá vált, hogy amennyiben szakszerű egyháztörténelmet akarunk művelni, nem érdemes a korábbi, kényszerűségből kialakult klisék szerint gondolkodnunk (általános, többnyire egyetemes egyháztörténelem körébe tartozó témák), hanem nagyobb figyelmet kell fordítanunk a hazai egyház történetére.

A szerző, bevezetőjében, utal arra, hogy a kilencvenes évek elején lehetetlen volt megírni az erdélyi református egyház történetét, elsősorban feldolgozó irodalom és források hiánya miatt. Hogy ezek mind nem voltak meg, az abból érthető, amit korábban elmondtam. Máris két nagyon jól körvonalázódó feladat állt előttünk: 1. biztatni, s ami még ennél is fontosabb, motiválni és segíteni, akár anyagilag is a fiatal érdeklődőket az egyháztörténeti munkák megírásában (ezt szolgálta és szolgálja mai napig az Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek sorozat, amelynek ez 1999-től mostanig csaknem 20 kötete jelent meg, és csaknem 4000 oldalnyi egyháztörténeti monográfiát közöl); 2. elkezdni a források közlését (ezt kívánja szolgálni két sorozat is: *Erdélyi Református Egyháztörténelmi Adatok*, amelyet a Teológia egyháztörténeti tanszéke és a Református Egyházi Levéltár közösen készít, illetve az *Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania*, amelyet a BBTE Vallástanárképző Kara és a le-

véltár közösen ad ki. A két sorozat eddig összesen csaknem 8000 oldalnyi forrást tett közé). Ennek a nagyvű projektnek aktív tagja maga a szerző is, számtalan más elfoglaltsága ellenére, és ebbe illeszkedik bele, amolyan magányos farkasként, ez a kötet is. Mindezek együttes erővel, közösen kívánják segíteni azt, hogy valamikor végre megszülethessen az erdélyi református egyház szakszerűen megírt története.

Nos, e magyarázkodó és elég hosszúra nyúlt bevezetés után nézzük meg magát a kötetet. Ha már az imént azt mondtam, hogy poétikus hangulatban vagyok, hadd folytassam így: a kötet olyan, mint egy színes mezei virágcsokor. Minden féle-fajta virágszál pompázik benne, ugyanis tanulmánykötet, amelyért a szerző Debrecenben megkapta a dr. habil. címet. A legtöbb tanulmány műfajilag talán a Herepei-féle tanulmányokkal mutat közeli rokonságot: rövid, jól körülhatárolható egyháztörténeti témát jár körbe vagy tisztáz. Ha azt mondom, hogy a szerző 1987–2010 között készült tanulmányait tartalmazza, talán túl szélesre nyitom szét a körzöt, hiszen egyetlen tanulmánytól eltekintve (amelyik 1987-ben jelent meg), a többiek szórása valahol az ezredforduló környékére sűrűsödik, tehát végső soron az elmúlt 15 év egyháztörténeti termése áll előttünk, amelyek közül a nagyobb ívűek ezek: háromszéki egyházszervezeti viszonyok 1581-ben; a kolozsvári ref. egyházközség a 17. század első felében; az erdélyi reformá-

tus egyház Bocskai István korában; református értelmiségi életforma a 17–18. századi Erdélyben; Bethlen Miklós és az erdélyi református egyház; a reformáció továbbélése a hátszegi románok között. A kisebb és körülhatároltabb témák többnyire személyekhez kapcsolódnak (Derecskei Demeter reformátor, Lorántffy Zsuzsanna, Szőnyi Nagy István, Wesselényi István, Huszti András, Bod Péter stb.).

Sipos Gábor nem papi ember, noha édesapja lelkész volt, ő maga pedig papleányt vett feleségül. A szűkebb családi környezete, úgy érzem, alapjában meghatározta habitusát, innen, no meg első és egyik jelenlegi munkahelyéből ered az, hogy történészként igen nagy vonzódást érez az egyház története iránt. Szervesen és ösztönösen épül bele a Jakó–Juhász vonalba, és szerencsésen egyesíti ezt a két meghatározó egyéniségű tudóst a maga személyében: történész is és egyháztörténész is ugyanakkor, én pedig soha sem nem vagyok képes eldönteni, hogy épp mikor melyik a domináns. A két nagy személyiség hatása alatt, amelyekhez hozzá lehet venni még Nagy Gézá és Márkos Andrást is, érett Sipos Gábor Erdélyben egyik igen egyedi példányává az egyháztörténetnek. Amolyan őslénye ennek a letűnt, özönvíz előtti kornak, aki nagy elődök szellemi géneit hozza magában. Történeti ismerete sokat gyarapodott az egyháztörténetből, és ő maga is sokat gyarapította az egyháztörténetet.

Miért és kinek érdemes elolvasni ezeket a tanulmányokat? Kezdjük a miérttel. Azért, mert történészi szakszerűséggel elkészített, egyháztörténeti tanulmányokról van szó; amit tehát leír, az nem fabula vagy rablómese. Kiknek? Nemcsak azoknak érdemes elolvasni, akik valamennyire érdeklődnek az egyház története iránt, hanem azoknak is, akik nem, hiszen ezek a tanulmányok iskolapéldái annak, hogyan lehet társadalmi és történelmi keretbe beágyazottan tálni egyháztörténeti eseményeket. Az 1989 után kibontakozó egyháztörténetírásnak nagy nyeresége az, hogy „világi” történészek is bekapcsolódnak ebbe a

munkába, erőteljesen jelezvén, hogy ez a munka már nem belterjes. Én személy szerint nagyon örülök nekik, mert nagyfokú szakmaiságot és igényességet visznek bele ebbe a tudományágba. Nos, Sipos Gábor tanulmányai segítségükre lehetnek abban, hogyan lehet ezeket az egyháztörténeti eseményeket beleágyazni abba a történelmi keretbe, amelynek szerves részei voltak, és amelyből kimetszeni történelemhamisítás. De, természetesen, azoknak is ajánlom, akiket még nem fertőzött meg az egyháztörténet. Legyen Sipos Gábor könyve az első vírus.

Buzogány Dezső